

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра образотворчого мистецтва

Берлач О. П.

МУЗЕЙНО-РЕСТАВРАЦІЙНА ПРАКТИКА
Методичні рекомендації до виконання завдань курсу

Луцьк - 2023

УДК 7. 74(535).6

Б 49

Рекомендовано до друку

Вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Протокол № 10 від 21 червня 2023 р.)

Рецензенти:

Марчук В.П. – голова Волинської організації національної спілки художників України, член спілки художників України, заслужений діяч мистецтв України.

Скляренко Н.В. – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри архітектури та дизайну Луцького національного технічного університету.

Берlach О. П. Музейно-реставраційна практика. Методичні рекомендації до виконання завдань курсу. Луцьк: Волинська обласна друкарня. 2023. - 19 с.

Методичні рекомендації спрямовані на поглиблене вивчення технологій, методів та прийомів реставраційного мистецтва відповідно до освітньої програми та навчального плану.

Автор дає практичні рекомендації по застосуванню технічних прийомів які широко застосовуються на практиці в реставраційних майстернях з використанням інноваційних технологій та сучасних матеріалів.

Адресовано для студентів та учнів мистецьких навчальних закладів.

УДК 7. 74(535).6

© Берlach О.П.- 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. Вимоги до оформлення щоденників з навчальної практики.....	10
2. Екскурсія як форма масової науково-освітньої діяльності.....	10
3. Загальні правила реставрації картин виконаних на полотні олійним барвистим шаром.....	13
4. Список використаних джерел.....	17

ВСТУП

Практична підготовка студентів є складовою частиною освітнього процесу і спрямована на оволодіння студентами системою професійних вмінь і навичок, а також первинним досвідом професійної діяльності, та має сприяти саморозвитку студента. Навчальна практика (музейно-реставраційна) спрямована на оволодіння студентами сучасними методами та методиками проведення реставраційних робіт творів образотворчого мистецтва, формами організації виставкової роботи та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них, на базі одержаних у вищому навчальному закладі знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах на базі конкретного суб'єкта господарювання, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в подальшій практичній діяльності.

Мета і завдання навчальної практики / музейно-реставраційної є вивчення основ музеєзнавства (музейної справи), структури й форм роботи художніх відділів музею, а також принципи й правила художнього оформлення виставок й експозицій, вивчення новітніх методик реставраційної роботи.

Завданнями практики є: усвідомлення важливої ролі музеїв у науковому й культурному житті суспільства, ознайомлення із кращими експонатами в галузі мистецтва, вивчення основ науково-методичної та реставраційної роботи в музеї. Під час практики студент є не відвідувачем музею, а, фактично, стажистом музейного фахівця, реставратора, мистецтвознавця.

У процесі проходження практики студент вирішує наступні **завдання**:

- вивчає структуру музею, його основні відділи, майстерні, фонди, бібліотеки й ін.;
- вивчає цілеспрямовано музейні колекції в сфері малюнка, графіки, живопису, прикладних мистецтв, фотографії;
- вивчає питання супроводу музейних виставок і художнього оформлення експозицій;

- практично бере участь разом зі співробітниками в оформленні виставок й експозицій;
- вивчає наукову й красзнавчу роботу музею;
- вивчає історію музею, його партнерські зв'язки з іншими музейними установами Європи, технологію первинних виїзних виставок й експозицій;
- вивчає набір послуг, надаваних музеєм населенню й організаціям;
- розробляє текст екскурсії та проводити її на професійному рівні;
- вчиться своєчасно й уміло застосовувати новітні інформаційні технології для підготовки тексту екскурсії;
- вивчає методику використання музейних експонатів у науково-дослідній, виховній та практичній роботі за професійною спрямованістю;
- вивчає інформаційну базу музею, методику опису, класифікації, каталогізації експонатів;
- вивчає роль меценатства й спонсорства в роботі музею;
- вивчає технологію зберігання й консервації творів мистецтва;
- вивчає реставраційні підрозділи музею, техніку реставрації, шедеври реставрації;
- вивчає (по літературі) великі музеї світу (Ермітаж, Лувр, Третьяковську галерею, Прадо й ін.);
- знайомить із музеями інших регіонів – партнерів;
- вивчає питання організації безпеки музейних фондів;
- вивчає базу правових і нормативних документів, що регламентують музейну діяльність.

Під час навчальної практики / музейно-реставраційної студенти повинні **знати:**

- найважливіші законодавчо-нормативні документи у сфері музейної справи;
- тенденції розвитку сучасних музейних установ;
- закономірності, принципи, методи, форми і засоби музєєзнавчої роботи;

- особливості організації та проведення навчально-виховної роботи у музейних установах відповідно до положень нормативно-правової бази національної системи освіти;

- структуру і динаміку розвитку музейних установ світу;

- методи підготовки та проведення екскурсії;

- технологію, техніку та базові методики реставрації творів образотворчого мистецтва.

Під час навчальної практики / музейно-реставраційної студенти повинні виявити рівень оволодіння такими **професійно-методичними вміннями:**

- складати плани-роботи діяльності музею;

- аналізувати наукову й методичну літературу й використовувати її для складання тематико-експозиційного плану та написання тексту екскурсії;

- обирати ефективні прийоми роботи із відвідувачами музею;

- відбирати й використовувати відповідні методи для підготовки музейної експозиції.

- вміти ефективно брати участь у різних формах наукової комунікації.

- проектувати, конструювати, організовувати й аналізувати свою наукову діяльність у сфері музейної справи;

- організовувати співпрацю музею із навчальними закладами (школами, коледжами та університетами);

- раціонально поєднувати науково-дослідницьку та експозиційну роботу музею;

- здійснювати різноманітні сучасні прийоми активізації уваги відвідувачів музею залежно від їх вікових особливостей;

- використовувати аудіо- та візуальні технічні засоби у експозиційній роботі;

- проводити виховні заходи на базі музейної установи.

- стимулювати зацікавленість відвідувачів конкретними музейними експонатами та особливостями музейної справи в Україні.

- спостерігати та аналізувати екскурсії, проведені студентами-колегами чи працівниками музею;
- вивчати, аналізувати й узагальнювати досвід музейних працівників, переймати ефективні прийоми і форми їхньої роботи;
- вивчати наукову літературу, а також удосконалювати свою роботу, використовуючи нові форми та прийоми наукової роботи;
- застосовувати базові методики реставрації творів образотворчого мистецтва в подальшій практичній діяльності.

База практики Магістерську навчальну практику студенти проходять у стабільно функціонуючих закладах: музеях, картинних галереях.

Бази практики повинні вимогам підготовки фахівців галузі. Вони визначаються на основі попередньої роботи кафедри щодо вивчення можливостей установ, організацій. Місце проходження практики визначає кафедра образотворчого мистецтва спільно з відділом практик ВНУ імені Лесі Українки відповідно до основних вимог підготовки фахівців та на підставі укладених договорів між ВНУ імені Лесі Українки та установою(музеями, картинними галереями), яка є базою практики. Базами практик слугують Волинський краєзнавчий музей з філіями (Картинна галерея, Музей Волинської ікони, Музей-садиба Лесі Українки в Колодяжному, та ін..) Музей Лесі Українки ВНУ, Музей сучасного мистецтва Корсаків та інших музейних установах та архітектурно-музейних комплексах міста Луцька та області.

Права і обов'язки керівника практики:

- розробляє план музейно-реставраційної практики студентів; спільно з дирекцією визначає бази практики, контролює їхню підготовленість перед початком практики;
- за місяць до початку музейно-реставраційної практики здійснює розподіл студентів;
- спільно з дирекцією проводить настановчу та заключну конференції та виставки матеріалів музейної практики;

– забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед початком практики: інструктаж про порядок проходження практики та з техніки безпеки, надання студентам-практикантам необхідних документів (робочої програми практики, календарного плану, індивідуального завдання, методичних рекомендацій тощо);

– повідомляє студентам про систему звітності з практики, прийняту кафедрою;

– у складі комісії приймає заліки з практики;

– подає завідувачу кафедри письмовий звіт про проведення практики із зауваженнями і пропозиціями щодо її поліпшення та відомість про підсумки практики студентів.

Керівник практики від бази практики:

– створює необхідні умови для виконання студентами програми практики, не допускає використання їх на посадах та роботах, що не відповідають програмі практики та майбутній спеціальності;

– затверджує робочий план і графік проходження практики з урахуванням пропозицій студента-практиканта на основі програми практики, умов і особливостей органу;

– подає необхідну методичну допомогу, дає вказівки та завдання практикантам відповідно до їх робочих програм, планів та графіку, перевіряє їх виконання,

– контролює зроблені практикантами записи у щоденнику практики;

– допомагає студентам при складанні проектів документів, виконанні конкретних видів робіт, аналізі чи узагальненні;

Бази практик в особі їх перших керівників разом з університетом несуть відповідальність за організацію, якість і результати практики студентів.

Розподіл студентів на практику проводиться керівником практики структурного навчального підрозділу з урахуванням замовлень на підготовку фахівців і їх майбутнього місця роботи після закінчення навчання.

Під час практики студент зобов'язаний:

- дотримуватися правил внутрішнього розпорядку підприємства;
- суворо дотримуватися правил охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії на підприємстві;
- виконувати програму практики згідно зі складеним календарним планом;
- бути взірцем дисциплінованості, організованості та сумлінного ставлення до своїх обов'язків;
- систематично вести щоденник-звіт;
- виконати індивідуальне завдання, якщо це передбачено навчальним планом зі спеціальності;
- наприкінці практики подати керівникові практики від підприємства виконаний звіт на підпис;
- подати підготовлені документи керівнику практики від навчального закладу для захисту практики при комісії кафедри.

Керівник практики від підприємства перевіряє та підписує щоденники та звіти студентів, на кожного студента складає характеристику та підписує її.

Порядок проходження практики

У процесі практики проводяться лекції й екскурсії фахівцями музею. Студентам призначається керівник практики із числа викладачів, аспірантів, співробітників кафедри. Керівник практики організує навчальний процес, вирішує поточні питання, видає завдання й приймає звіт по практиці.

Проходячи практику в музеї, студент зобов'язаний дотримуватись усіх правил внутрішнього розпорядку музею. Під час практики студент повинен надати реальну допомогу музею, беручи участь як оформлювач при створенні нової виставки або тематичної експозиції.

Як виняток іногороднім студентам може бути дозволено проходити практику в музеї їхнього рідного міста при наявності офіційного клопотання з боку музейної установи. При проходженні практики по окремому індивідуальному плані в іншому місті студент одержує окреме завдання на практику, а на початку

семестру надає на кафедру звіт по практиці й письмову характеристику керівника.

Під час проходження музейної практики студенти можуть тимчасово оформитися на роботу в музеї як художники, гіді, реставратори, технічні співробітники.

1. Вимоги до оформлення щоденників з навчальної практики

В ході навчальної практики студентом-практикантом оформляється щоденник навчальної практики. Щоденник звіту з практики – це документ із хронологією дій студента під час її проходження, на основі якого оцінюється виконання завдань та результати. Разом із самим звітом та індивідуальним планом завдань вони складають «хед-трик» на захисті практики.

Щоденник заповнюється студентом-практикантом особисто, повинен містити назву підприємства (музею) або робочого місця практиканта, короткий зміст роботи, що виконується протягом дня, особистий підпис студента та керівника практики.

Щоденник з навчальної практики складається з наступного:

1. Титульний аркуш, що має містити підписи в пунктах: «Прибув на підприємство..., інструктаж провів (керівник від бази практики)» та печатки (2шт) підприємства, установи, організації-бази практики, та університету.

2. Календарний графік проходження практики.

3. Відгук і оцінка роботи студента на практиці (характеристика за підписом керівника практики від підприємства та печатка).

4. Відгук осіб, які перевіряли проходження практики (заповнюється керівником практики від навчального закладу при перевірці щоденника)

2. Екскурсія як форма масової науково-освітньої діяльності.

Навчальні екскурсії та навчальна практика є обов'язковими та необхідними складовими навчально-виховного процесу. Вони передбачають створення умов

для наближення змісту навчальних предметів до реального життя, спостереження та дослідження явищ природи і процесів життєдіяльності суспільства, розширення світогляду студентської молоді, формування в них життєво необхідних компетенцій, посилення практичної та професійно-орієнтаційної спрямованості навчально-виховного процесу.

Музеї виконують велику культурно-просвітницьку і краєзнавчу роботу. І тому не слід забувати, що відвідувачі не тільки хочуть одержати в музеї інформацію про минуле, але виявляють бажання увіковічити в музеї свою діяльність, а також діяльність своїх дітей.

Основною формою масової науково-освітньої діяльності будь-якого музею є музейна екскурсія, тобто колективний його огляд відвідувачами, які об'єднані в групу. Що таке екскурсія?

Екскурсія - це цілеспрямований, завчасно запрограмований, методично продуманий процес передачі знань шляхом показу і розповіді.

Показ - це спостереження об'єкта під керівництвом спеціаліста (екскурсовода). При звичайному огляді, як правило, сприймаються тільки зовнішній вигляд об'єкта. При показі його екскурсоводом не тільки спостерігається об'єкт, а й відбувається його аналіз. Під час показу екскурсовод допомагає екскурсантам установити зоровий зв'язок між музейними предметами, умовами і обставинами його створення.

Розповідь - це усне доповнення до незнаного або вже частково знаного наукового матеріалу.

Правильне поєднання показу і розповіді дає можливість екскурсоводу досягти високої ефективності екскурсії.

За змістом екскурсії бувають оглядові (комплексні, багатопланові) й тематичні (одно темні).

Передумовою якісного проведення екскурсії є детальне ознайомлення з музейною експозицією. Саме від того як сформована експозиція, через її зміст поєднується науковість і образність, яка висвітлюється з допомогою

різноманітних методів, відбувається прилучення відвідувачів до першоджерел знань і створюються умови для здійснення навчально-виховних функцій.

Визначається мета і тема екскурсії, розробляється маршрут, проводиться добір експонатів (джерел).

Кожна екскурсія повинна мати свою чітко визначену мету і тему, яка є предметом показу і розповіді.

Мета екскурсії – це те, заради чого вона проводиться.

Тема екскурсії - це короткий, концентрований виклад основного змісту екскурсії. Вона є стержнем, що поєднує всі об'єкти екскурсії в єдине ціле.

Експозиція

Експозиція це науково-обґрунтована, системно впорядкована, архітектурно – художньо оформлена демонстрація музейних предметів, які були попередньо виявлені і зібрані, вивчені і систематизовані та підготовлені до показу.

В музеї як правило, створення експозиції ґрунтується за історико-хронологічними принципами. Такий принцип дає змогу повно, у певній послідовності висвітлювати історію краю на основі загальноприйнятої наукової періодизації.

Передумовою якісного проведення екскурсії є створення і знання експозиції.

Експозиція повинна задовольняти запити відвідувачів музею різного вікового та загальноосвітнього рівня. Через її зміст поєднується науковість і образність, яка висвітлюється з допомогою різноманітних методів. При ознайомленні з експозицією відбувається прилучення відвідувачів до першоджерел знань і створюються умови для здійснення навчально-виховних функцій.

Тому на початку екскурсії екскурсоводу слід детально вникнути у музейну експозицію.

У музеї навчального закладу експозиційні матеріали, як правило, експонуються найпоширенішими способами: тематичним, систематичним, ансамблевим.

А саме:

- тематичний – включає в себе музейні предмети, різних типів (речові, мистецькі, документальні, фото, макети, моделі, муляжі і т.д.), які розкривають яку-небудь тему чи проблему і які створюють експозиційний комплекс;

- систематичний - створений на основі однорідних музейних предметів, наприклад, «національний костюм», «нумізматика», «побутові речі» тощо.

- монографічний – присвячений якій-небудь особі чи колективу, природному явищу або історичній події, даті. Це, наприклад,: музей історії школи, музей хліба, музей ткацтва тощо;

- ансамблева - це музей під відкритим небом (меморіальна кімната, земляна криївка тощо).

Правильно складена експозиція надає можливість екскурсоводу, який виступає своєрідним посередником між експозицією і екскурсантом, вибирати експонати, використовувати різні прийоми їх показу, розкривати зміст експозиції з різними рівнями деталізації і т. д., з врахуванням характеру екскурсійної групи.

3. Загальні правила реставрації картин виконаних на полотні олійним барвистим шаром.

Реставрація – не просто ремонт, а крайній захід, на який готові піти власники та зберігачі творів мистецтва для того, щоб не втратити їх навіки. Це ризик, оскільки, з одного боку, реставратор здатний вдихнути в шедевр нове життя, але в той же час ціною його помилки може стати навіть втрата твору.

Слово «реставрація» походить від латинського *restauratio*, тобто відновлення. Це кропітка робота з відновлення стану твору мистецтва, максимально наближеного до моменту його створення. Одним із важливих її напрямів є реставрація картин – зокрема олійного живопису на полотні.

Правила реставрації полотна олійного живопису:

Перетягування полотна картини.

Перетягування полотна картини складається із чотирьох етапів:

Витягування цвяхів і зняття картини із старого підрамка. Картину кладуть лицевою стороною до низу на робочий стіл. Під голівку цвяха направляють під кутом викрутку та сильним рухом на ручку викрутки виймають цвях, або підтягують його для захвату обценьками.

Перевірка правильності геометрії підрамника. Цей етап виконується завдяки порівнянню величин діагоналей. Підрамник перевіряють хрест на хрест і при виявленні перекосів його в той же час виправляють до досягнення відповідних величин.

Накладання картини на підрамник. Підрамник розміщують на робочому столі фасками до верху з доступом до його країв з усіх сторін. Картину вирівнюють по лініях підрамника та наживляють двома цвяхами з кожної сторони. Полотно розтягують по кутах.

Натягування та закріплення полотна. Основною умовою правильного перетягування полотна є вміння знаходити норму натяжки та її рівномірність. Неправильне натягування викличе шкідливі наслідки, а саме:

- поява розривів після струсу від ударів молотком в момент забивання цвяхів;
- поява кракелюрів при само натягуванні картини під впливом атмосферних коливань, у випадку сильного натягування полотна;
- провисання, або поява морщин чи діагональних складок, якщо полотно натягнене нерівномірно;
- поява тріщин у барвистому шарі картини.

Тому, натягування та закріплення полотна починаємо із середини кожної із сторін підрамника. На відстані 4-5 см. Один від одного забиваємо кілька цвяхів. З протилежної сторони полотно тягнуть до потрібної межі та закріплюють такою ж кількістю цвяхів. Цю ж операцію виконують і з двох інших сторін. Коли центр картини виявиться розтягненим і зафіксованим хрестоподібно, продовжуємо натягувати кути в такому ж порядку. При натягуванні від середини до кутів полотно розтягується рівномірно без складок. Цвяхи використовуємо гострі,

конусоподібні. Молоток має бути легким. Цвяхи не слід заганяти повністю в дерево, так як він може прорвати полотно. Рекомендується краще не дотягувати до повного поглинання його голівки деревом.

Відновлення втрат і деформацій полотна.

Ця процедура проводиться за наявності розривів полотна картини. Насамперед видаляємо забруднення по краях прориву, після чого з кромки того ж полотна беруться нитки і сплітаються відповідно до переплетення. При цій процедурі використовуємо медичний скальпель. Деформації можуть виглядати як окремі розтягнені ділянки, поява ребристості. Тут застосовуються способи ущільнення полотна, розгладження, зволоження. У багатьох випадках тут застосовується комплексна методика і неодноразова.

При відшаруванні фарби від ґрунтової основи використовують **метод заповнення порожнеч**, що утворилися, мастикою і фіксації пігментів які відшарувалися. Якщо на полотні утворився прорив, зазвичай застосовують **комплексну технологію відновлення** : закладання прориву латкою – при цьому картину кладуть на рівну робочу поверхню лицевою стороною вниз, або підставляють під місце розриву полицку на висоті підрамника, на полотно прикладають папір та роблять відтиск пропорційний потрібній латці. Вирізають шаблон на папері та прикладають до полотна і вирізають нову латку. При цьому кінчики полотна (волокна) на картині та майбутній латці розтріпують. щоб була можливість переплестися під час встановлення латки на клейстер. Інший **метод – дублювання** – підклеювання під старе полотно ще одного і відновлення барвистого шару який частенько страждає при розриві. Для дублювання використовують клей тваринного походження, гарячу праску, смоління чи віск. Це надто складна операція, оскільки в процесі роботи є вірогідність пошкодити фарбовий шар, або позбавити шедевр ефекту рельєфності, який був створений шляхом накладання мазків різної товщини. Тут необхідно врахувати все – місце та давність розриву, його розмір, стан волокон на місці діри, матеріал для латки

(бажано однакової товщини що і оригінал), склеювання, технічні прийоми виконання тощо.

Зміцнення барвистого шару.

Цей прийом в роботі над полотном потрібний при наявності наступних симптомів старіння:

- занепад полотна з втратою можливості утримувати фарбу;
- відставання барвистого шару від ґрунту;
- осипанні найдрібніших часток фарби по всій площині картини.

В цьому випадку зазвичай використовують риб'ячий клей (краще осетровий), зварений за особливою технологією. Його вносять на місця ушкоджень і через спеціальне заклеювання пропрасовують теплою праскою.

Очищення від поверхневих забруднень.

Пил і біологічні забруднення є великими ворогами витворів художнього мистецтва. Спочатку реставратору необхідно визначити тип забруднення, склад фарби чи захисного лаку і лише після цього підбирається чистяча речовина. Після цього на не великій ділянці полотна проводяться пробні роботи. Якщо результат позитивний, картину обробляємо ватним тампоном без натиску по площині картини яка реставрується. Там, де є присутніми фактурні мазки, використовується скальпель.

Підведення втраченого ґрунту.

Перш ніж реставратор приступить до відновлення барвистого шару, при висипанні фарби на полотні залишаються порожнини які слід заповнити ґрунтом. Якщо є висипання рельєфних мазків, то для їх відновлення застосовується бічне освітлення.

Відновлення барвистого шару.

Це один із найскладніших етапів у реставрації, що вимагає від майстра високої майстерності та значною мірою визначає вартість реставрації картини. Художникові-реставратору доводиться працювати виключно в межах втраченої ділянки, тому вона обмежена в сміливості мазка, на відміну від майстра який

писав картину. У більшості випадків використовують точковий прийом, коли на відновлений ґрунт щільно наносять найдрібніші точки фарби. При цьому використовується фарба різних тонів. У результаті, на відстані точки (крапки) зливаються в один тон, співпадаючий з сусідніми оригінальними ділянками барвистого шару. Про те це стається при подальшому покритті ділянки лаком, оскільки лак надає свіжій фарбі потемніння, тому реставратор робить тон трохи світлішим. В данному випадку важливо дуже грамотно розрахувати відтінок, знаючи властивість тих, чи може інших фарб. У цій справі головним помічником виступає досвід майстра-реставратора.

4.Список використаних джерел

1. Байдахер Фрідріх. Загальна музеологія / За ред. Зеновія Мазурика; Пер. з нім. Х. Назаркевич, О. Лянґ, В. Лозинського. К.: Літопис, 2005. С. 12-23.
2. Берlach О. П., Галькун Т. Д. Технологічні особливості матеріалів : живопис, реставрація: методичні рекомендації. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2022. - 30 с.
3. Берlach О. П. Дослідження й атрибуція зразків пізнього середньовіччя та нової доби фондової збірки Музею Волинської ікони. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 46. Том 1. С. 51 – 57.
4. Берlach О. П. До питання музейно-реставраційної практики у ЗВО: цілі та завдання. Актуальні проблеми розвитку українського мистецтва: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 17-19 червня 2022 р.). Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 61-66.

5. Буравченков А. А. Культура і туризм: взаємодія і збагачення. –К.: Українська культура, 1999. С. 5-18.
6. Власюк Г. М., Зосимович О. Ю., Хададова М. В. Музезнавство та архівна справа: Навч.-метод, посіб. –Житомир: ЖДПУ імені Івана Франка, 2006. С. 4-15.
7. Дослідження й реставрація музейного текстилю : [Посіб.] / Т. В. Мінжуліна; Нац. н.-д. реставрац. центр України. К. : Укр. агенство інформації та друку "Рада", 2005. - 176 с.
8. Дослідження, реставрація та консервація пам'яток культури на папері і пергаменті : Бібліогр. покажч. Львів. Л., 2000. - 106 с.
9. З історії розвитку реставраційної справи в Україні / С. Прудніков // Бібл. вісн.. - 2001. 98 с.
10. Лесик-Бондарук О. О., Берлач О. П. До питання аналізу діяльності народних зодчих та малярів Волині доби бароко. Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. Дніпро. 2020. Вип. 2. С. 25-36.
11. Міждисциплінарні методи в дослідженні та реставрації пам'яток архітектури і творів мистецтва : кол. моногр. / під ред. М. Бевза. Львів; Варшава; Целестинув : Растр-7, 2018. - 136 с.
12. Основи наукових досліджень у реставрації пам'яток архітектури : навч. посіб. для студентів архітектур. та мистец. спец. ВНЗ / Л. Я. Чень ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2014. – 125 с.
13. Основи реставраційних процесів. Передреставраційні дослідження: метод. поради до практ. занять / Л. С. Дзендзелюк, Л. М. Льода; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Укр. акад. друкарства, Каф. книжк. графіки та дизайну друк. продукції. – Львів: УАД, 2012. – 86 с.

14. Реставраційне матеріалознавство : навч. посіб. / Владислав Волошинець, Микола Бевз ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". — Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. — 124 с.
15. Реставрація, консервація та збереження стародруків і рукописів : методичні рекомендації до проведення практичних занять для студентів спец. "Графіка" / Л.С.Дзендзелюк. — Львів : УАД, 2011. — 111 с.
17. Студницька М. Історія українського мистецтва (Давній період. Середньовіччя). Навчально-методичний посібник. — Львів, 2009. 85 с.
18. Українська ікона XI – XVIII століть [Текст] : держ. збір. України: [альбом] / текст і упоряд. Л.Міляєва, М. Гелитович. - К. : Духовна спадщина України, 2007. 527 с.
19. Ходж А. Історія мистецтва. Живопис від Джотто до наших днів. — Харків: Фактор. — 2012. — 208, іл.
20. Чепелик В. Український архітектурний модерн. — К. — 2000.
21. Яців Р., Кравченко Я., Козак Н., Голод І. Українське образотворче мистецтво: імена, життєписи, твори (XI – XXI). — Харків: Факт. — 2012. — 720 с.
22. Turner L. The Metamodernist Manifesto | Luke Turner (2011). The Metamodernist Manifesto |Luke Turner (2011).